
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

К. М. Данченко

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
Прикарпатського факультету Національної академії внутрішніх справ

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОЦІЛЬНОСТІ ТА ЕКОНОМІЇ РЕПРЕСІЇ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ

Стаття присвячена розгляду відокремлення принципу доцільності та економії репресії від інших принципів кримінального права та їх значення для кримінально-правової політики у сфері покарання.

Ключові слова: принципи кримінального права, принцип економії репресії, принцип доцільності, кримінальна політика, кримінально-правова політика у сфері покарань.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс (далі – КК) України 2001 року неоднозначно приписує правозастосувачам притримуватися принципу доцільності. Так, у Загальній частині перед розділами, що регламентують призначення покарання, вміщено розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності». Така структура Закону повинна орієнтувати суди на те, що питання про призначення покарання, його вид і ступінь мають визначатися тільки після того, як встановлено неможливість досягнення цілей кримінальної відповідальності, але й при звільненні особи від неї [1, с. 21–22]. Крім того, принцип економії репресії відображений у санкціях статті Особливої частини КК України 2001 року, де (на відмінну від КК України 1960 року) альтернативні види покарання розміщені в порядку від найменш суворого до найбільш суворого покарання. Однак значення даних принципів та їх місце в кримінально-правовій політиці залишається досить дискусійним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-концептуальні за-

сади дослідження ґрунтуються на працях і висновках вітчизняних науковців у царині кримінального права В. Навроцького, А. Закалюка, В. Кудрявцева, Н. Таганцева, В. Даля, Т. Казакевича, М. Марченко, В. Сташиса, Л. Стрельцова, В. Тація, П. Фріса та ін.

Віддаючи належне науковим доробкам попередників, слід відзначити, що сьогодні у вітчизняному правознавстві та кримінальному праві відсутні праці, присвячені комплексному аналізу змісту, системи, принципів, цілей і тенденцій сучасної кримінально-правової політики у сфері покарання в контексті сучасних світоглядних орієнтирів. Ці та інші вузлові аспекти проблеми вивчені недостатньо, хоча значення їх глибокого розгляду у світлі кардинального реформування системи кримінального законодавства, яке є наслідком певних політико-економічних і соціальних процесів, що відбуваються в нашій державі, заслуговують уваги.

Мета статті – на основі аналізу реформування кримінального законодавства виокремити значення принципу доцільності та економії репресії серед принципів кримінально-правової політики України у сфері покарання.

Виклад основного матеріалу. Деякі науковці, такі як Н.І. Загородніков, М.Н. Марченко, М.Л. Давидов, П.А. Феллов виділяють поділ принципів на загальноправові, міжгалузеві й галузеві або спеціальні, що сприяє досягненню більш високого рівня концептуальності закону, що у свою чергу дозволяє розглядати особливі елементи такої системи. Виділяючи одну групу принципів серед інших, учені намагаються виокремити індивідуальний характер принципів, який властивий тільки для відповідної галузі права [2].

Так, у кримінальному праві серед загальних принципів виділяють принципи невідворотності та індивідуалізації відповідальності за злочин, економії репресії, особистої відповідальності, невідворотності відповідальності за скоєний злочин, які є притаманними виключно кримінальному праву. Інші вчені таку класифікацію вважають умовною, наполягаючи лише на «галузевій специфіці» загальних принципів. Серед прихильників даної позиції заслуговує на увагу думка А.В. Сумачевого, який зазначає, що трирівнева класифікація принципів права не має яскраво вираженої практичної значущості, а більшість «кримінально-правових принципів» є індивідуальним проявом загальних принципів, їх складовою і узагальнюючою характеристикою з позицій кримінального права [3, с. 138].

Місце ж економії репресії в системі кримінально-правових принципів залишається не повністю визначеним. Так, на думку В.М. Степанишина, «нерідко економія репресії не називається в якості самостійного кримінально-правового принципу, а вимога економії розглядається як складова частина деяких інших галузевих принципів, у тому числі які не отримали законодавчого закріплення. Відмежування ідеї економії репресії від суміжних принципів (перш за все гуманізму, справедливості і доцільності) є необхідною умовою для точного встановлення змісту принципу економії репресії і, відповідно, визначення його місця в системі принципів кримінального права. Таке розуміння проблеми дозволить розмежувати сутність самостійних кримінально-правових принципів, тим самим створивши умови для їх ефективної

реалізації на нормативному і правозастосовному рівнях» [4, с. 131].

Усе це дає підстави зробити висновок, що логіка реалізації принципу економії репресії передбачає своєчасну декриміналізацію діянь, котрі в силу нових соціально-економічних і політичних умов втратили ступінь небезпеки та вимагають застосування заходів впливу, альтернативних позбавленню свободи, посилення депеналізаційних процесів. На думку В.М. Степанишина, системність дії правових принципів не повинна припускати їх зміщення. Економія репресії – самодостатній принцип кримінального права, реалізація якого на законодавчому та правозастосовному рівні сприяє втіленню ідей справедливості і гуманізму, останні ж, у свою чергу, досяжні лише за умови врахування вимоги економії репресії [4, с. 132].

Принцип економії репресії доповнюється принципом доцільності, адже притягнення до кримінальної відповідальності і призначення покарання у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) пояснюємо, перш за все, з позиції доцільності, коли є злочин, який не може залишатися безкарним у силу певних причин. Зважаючи на викладене, існує досить категорична думка О. Іоффе, котрий говорить, що в сучасному праві «...стимулювати необхідну турботу можуть такі санкції, застосування яких не обумовлено виною порушника» [5, с. 42]. По суті, покарання призначається заради створення прецеденту, який виступав би прикладом для інших задля стимулювання суспільства до відповідної поведінки. Підстава для притягнення до кримінальної відповідальності за умови злочинної недбалості полягатиме в тому, що особа не скористалася психічними засобами, які впливають на визначення діяльності, хоча й перебувала в умовах, які допускають можливість такого використання [6, с. 113]. Використовуючи такий шлях для вирішення питання кримінальної відповідальності, законодавець діє, виходячи з позиції доцільності. На жаль, офіційного закріплення в правових документах дана категорія не отримала. Чинний Кримінальний кодекс України, який базується на іде-

ях законності, справедливості, гуманності та інших загальноправових принципах, не виділяє цей важливий принцип. Водночас більшість положень КК України сформульовані таким чином, що їх застосування неможливе без елементів тлумачення, в основі яких лежить доцільність.

Тому для більш чіткого розуміння значення доцільності в праві необхідно сформулювати його тлумачення, яке не тільки відповідало б потребам та основним принципам права, але й не суперечило б уже наявним визначенням доцільності у філософії і психології. Зокрема, у філософії доцільність розглядається як відповідність явищу чи якомусь (порівняно завершеному) процесу, матеріальна або ідеальна модель якого виступає як ціль [7, с. 96]. Так, доцільність відповідає цілі, наміру, бажанню [8, с. 578].

З наведених вище трактувань випливає, що доцільність тісно пов'язана з такою категорією, як ціль. Остання є основним змістом доцільності. Т. Казакевич пов'язує ціль зі здатністю людини передбачити майбутнє і конкретні результати своєї діяльності. Попри це, ціль прогнозує не тільки те, що трапиться в майбутньому, але й вказує, до чого необхідно прагнути, що необхідно зробити, які засоби застосувати, щоб здійснити те бажане майбутнє [9, с. 52–63]. Так, А. Борзенко зазначає, що ціль завжди виступає передбаченням майбутнього – «майбутнє в сьогодні» [10, с. 9]. Це свого роду ідеальний образ предмета необхідності.

Таким чином, у філософському уявленні про доцільність закладена друга її категорія – ціль, яка, у свою чергу, є передбачуваним людиною результатом своєї діяльності. У психології ціль також розглядається структурним елементом доцільності, яка подається через призму мотивації людської поведінки, потреб та бажань особи. Специфіка мотивації людської діяльності в тому, що вона фіксує такий стан дійсності, який є бажаним, але якого реально ще не існує [11, с. 15].

У теорії права доцільність визначається як «...врахування конкретних умов застосування того чи іншого нормативно-правового акту, врахування специфіки утворе-

ної ситуації в момент винесення рішення, вибір найбільш оптимального варіанту реалізації правових вимог в тих чи інших конкретних ситуаціях...» [12, с. 318]. На думку В. Афанасєвої, під доцільністю слід розуміти необхідність вибору, винятково в рамках закону, найбільш оптимальних, які відповідають цілям і завданням суспільства, варіантів здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності (поведінки) [13, с. 213].

Так, А.Ф. Черданцев звертає увагу на можливі випадки конфлікту цілей, коли в конкретній ситуації для загального попередження доцільний варіант максимального покарання, а для приватного попередження досить і мінімального або навіть символічного (умовного) покарання, тобто коли виникає питання про перевагу однієї мети над іншою або обрання компромісного варіанту відповідальності [14, с. 319].

З вимогами доцільності В.С. Нерсесянц пов'язував мінімізацію юридичної відповідальності, а також максимально можливу гуманізацію юридичної відповідальності в рамках і на основі реалізації її правовідновлюючої мети [15, с. 528].

Необхідно зазначити, що доцільність у кримінальному праві, на відміну від інших його галузей, має особливе значення. Обумовлено це тим, що застосування кримінального закону пов'язане з більшим обмеженням прав і свобод осіб, котрі вчинили злочин, ніж у цивільному чи адміністративному праві. І пояснення тут однозначне: протиправне діяння визначається підвищеною соціальною небезпечністю діяння, відповідальність за скоєння якого передбачається кримінальним законодавством. Тому використання доцільності повинно бути більш обережним і розумним. Безмежне його застосування здатне привести до значних порушень основних прав і свобод людини, громадянина та безконтрольного свавілля як з боку правоохоронних органів, так і правотворчих органів держави. Таким чином, доцільність повинна відповідати певним критеріям, до яких потрібно віднести такі: законність, обґрунтованість, застосування доцільності тільки в установлених законодавцем межах, а також її відповідність цілям і завданням, передба-

ченим у чинному Кримінальному кодексі України.

Висновки і пропозиції. Таким чином, слід розуміти що принцип доцільності та принцип економії репресії не є тотожними, оскільки досить часто ідея доцільності неприпустимо підміняється ідеєю економії репресії. Подібне змішання неприпустимо, оскільки зміст економії репресії та доцільності не є ідентичним. Це впливає в першу чергу з того, що проблема доцільності більшою мірою пов'язана зі свободою суддівського розсуду під час розгляду кримінальних справ у дозволених законом межах та вибором оптимального і найбільш ефективного вирішення справи, в тому числі з точки зору інших кримінально-правових принципів, включаючи економію репресії, а також доцільність при цьому не передбачає обрання найбільш економічного – з позицій репресії – рішення [4, с. 133].

Враховуючи вищесказане, необхідно зазначити, що принцип доцільності та економії репресії мають важливе значення для кримінального права, хоча й не отримали жодного законодавчого закріплення, однак їх відмінність та місце серед принципів кримінального права вже встановлена та гостро обговорюється серед науковців. Це, у свою чергу, дає нам можливість стверджувати, що дані принципи мають важливе значення не тільки для науки кримінального права загалом, але й для кримінально-правової політики України у сфері покарання зокрема.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний Кодекс України. Чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 9 липня 2018 року. К. 2018. 264 с.
2. Загородников Н.И. Принципы советского социалистического права. Советское государство и право. 1966. № 5. С. 65–74; Марченко М.Н. Понятие и основные принципы права. Теория государства и права. М., 1996.; Давыдов М.Л. Нормативно-правовые предписания в российском законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов. 2002. С. 20; Побегайло Э.Ф. Уголовная политика современной России: концептуальный поход. Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты: материалы III Рос. конгр. уголовного права (29–30 мая 2008 г.). М. 2008. С. 464–465; Фефелов П.А. Уголовно-правовой механизм и проблема специфических принципов. Проблемы совершенствования законодательства по укреплению правопорядка и усилению борьбы с правонарушениями. Свердловск. 1982. С. 48.
3. Сумачев А.В. Принципы уголовного права. Академический вестник. 2011. № 1. С. 138.
4. Степанишин В.М. Принцип экономии репрессии и принцип целесообразности. Вестник Омского университета. Серия «Право». 2017. № 4 (53). С. 130–133.
5. Иоффе О.С. Вина и ответственность по советскому праву. Советское государство и право. 1972. № 9. С. 42.
6. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции: Часть общая: в 2 т. М. 1994. Т. 2. 393 с.
7. Пивоев М.В. Философский энциклопедический словарь. 1989. 730 с.
8. Даль В. Толковый словарь. СПб. 1989. Т. 4. С. 578.
9. Казакевич Т.А. Целесообразность и цель в общественном развитии. Вестник Ленинградского университета. 1963. № 23. С. 52–63.
10. Борзенко А.В. Проблема цели в общественном развитии. М. 1963. С. 9.
11. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. М. 1976. С. 15.
12. Марченко М.Н. Общая теория государства и права. М. 1998. С. 318.
13. Афанасьева В.С. Теория права и государства. М. 1997. С. 213.
14. Черданцев А.Ф. Теория государства и права. М. 2002. С. 319.
15. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учебник для вузов. М. 2001. С. 528.

Данченко К. М. Значение принципа целесообразности и экономии репрессии для уголовно-правовой политики Украины в сфере наказаний

Статья посвящена рассмотрению отделения принципа целесообразности и экономии репрессии от других принципов уголовного права и их значение для уголовно-правовой политики в сфере наказания.

Ключевые слова: *принципы уголовного права, принцип экономии репрессии, принцип целесообразности, уголовная политика, уголовно-правовая политика в сфере наказаний.*

Danchenko K. The signification of the principle of expediency and economy of repression for the criminal-law policy of Ukraine in the sphere of punishment

The article is devoted to the consideration of the separation of the principle of expediency and economy of repression from other principles of criminal law and their significance for the criminal-law policy in the sphere of punishment. The idea of economy of repression has independent significance, its inclusion in the other principles of content, in particular – to the principle of expediency is wrong and needs more detailed study.

Key words: *principles of criminal law, principle of saving repression, principle of expediency, criminal policy, criminal policy in the field of punishment.*